

Олена Кривицька

СПІЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ОСОБЛИВОСТІ І ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ

Увагу сконцентровано на причинах гальмування становлення спільної ідентичності громадян, що стримує консолідацію суспільства. Доведено, що зростання ролі територіальних ідентичностей, криза ціннісної ідентифікаційної системи, конкуренція політичних еліт у регіонах призвели до виникнення ліній розлому в соціокультурному просторі країни. Показано, що головним соціокультурним інтегратором суспільства в ситуації війни є громадянська ідентифікація та єдина система цінностей.

Ключові слова: ідентичність, ментальна матриця, розлом, консолідація суспільства.

***Olena Kryvytska Common identity at the conditions dezintegration of Ukrainian society: peculiarities and ways of formation.** Attention is concentrated on the reasons for the inhibition of the formation of a common identity of citizens, which holds back the consolidation of society. It is proved that the growth of the role of territorial identities, the crisis of value identification system, the competition of political elites in the regions led to the emergence of fault lines in the country's socio-cultural space. It is shown that the main socio-cultural integrator of society is civil identification.*

Key words: identity, common identity, rozlom, consolidation of society.

Актуальність теми і постановка проблеми в загальному вигляді. Попри постійно присутню в політичному й науковому дискурсі риторику примирення розмежовані не так ідеологіями, як

Кривицька Олена Віталіївна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України.

власною непримиренністю політичні сили зазвичай вдаються саме до таких кроків, які поляризують соціум, створюють у ньому нові лінії потенційної конфліктності. На цьому фоні буйним цвітом розцвітає популістська риторика, поширюються сепаратистські заклики, фальсифікується історичне минуле, лунають викривлені тлумачення щодо перспектив євроінтеграції. Крім того, ідеологеми, що використовуються у суспільній риторичі, свідчать про недостатній рівень осмислення зміни ментальної матриці соціуму. А це потребує належної наукової рефлексії та вироблення засад державної стратегії громадянської консолідації українського суспільства. Отже, *необхідність проведення* дослідження зумовлюється новітніми ризиками, які постали внаслідок територіальної дезінтеграції країни на тлі військового конфлікту на Сході України. Головною, на наш погляд, загрозою є реальна перспектива виникнення суспільства контрідентичностей, замість цілісного, єдиного, соборного суспільства.

Мета статті – по-перше, виявити маркери та особливості ідентифікаційної матриці за умов дезінтеграційних тенденцій у країні; по-друге, окреслити чинники формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян. Виходячи з цього, автор ставить за мету показати, що ствердження спільного ціннісного поля є сьогодні ключовим для консолідації українського суспільства за умов зміни традиційних маркерів ідентифікації. Необхідність дослідження зумовлюється потребою наукової рефлексії проблеми становлення спільної ідентичності громадян України та удосконаленням державної стратегії громадянської консолідації суспільства.

У процесі дослідження проблеми вирішувалися такі **завдання**:

- проаналізувати стан ідентифікаційного поля у ситуації військового конфлікту;
- виявити детермінанти ментальної матриці, які гальмують процес становлення загальногромадянської ідентичності громадян;
- окреслити основні засади формування спільної ідентичності громадян.

Наукова новизна полягає в виявленні ідентитетів, які консервують лінії розлому в суспільстві та зумовлюють актуалізацію сепаратистських настроїв у деяких регіонах; у прогнозуванні

шляхів щодо подолання дезінтеграції та етнополітичної консолідації країни.

Виклад основного матеріалу. З року в рік соціально-політична ситуація в Україні зазнавала впливу дестабілізуючих чинників, які не тільки негативно позначалися на реалізації національних інтересів держави, а й призводили до накопичення в надрах українського суспільства конфліктного потенціалу. Пусковими механізмами, що активізували суперечності на основі зіткнення ідентичностей та відчуження протилежних ментальних матриць, стали мовний фактор, ціннісно-свідомісні маркери, константи національної пам'яті. Вражаюче розмаїття культурних, соціальних і навіть цивілізаційних норм сучасної України перетворилося на джерело постійної акцентуації діаметрально протилежних орієнтацій та поляризації українського суспільства, що вкрай негативно позначилося на процесі колективного конструювання образу власної національної спільноти та спричинило кризу ідентифікаційного поля українського соціуму. Спекуляції на тему соціокультурних відмінностей та цивілізаційних розломів спровокували міжрегіональне відчуження й штучне нагнітання сепаратистських тенденцій усередині українського суспільства, які всі роки незалежності загрожували національній безпеці та територіальній цілісності України.

Плекання усіляких розбіжностей неминуче формувало зовнішній антиобраз України та українців – «несподіваної нації», до того ж із «вродженою крихкістю ідентичності», через що українцям «варто зятимити, що їхня європейська мрія – це лише мрія». На її теренах мовою спілкування суб'єктів соціуму було обрано мову поділів розбіжностей / розмежувань / відмінностей / суперечностей / та конфронтацій, за якою в масову свідомість активно впроваджувалася ідеологема-міфологема про розколоту країну, про дві України тощо. Мабуть, через це, і не тільки, процес національної консолідації не набув системного та цілісного характеру, а був переважно фрагментарним та ситуативним. *Тому формування загальнонаціональної ідентичності є досить актуальним питанням за сучасних українських реалій.*

Події передостанніх років спричинили деякі зміни традиційної ідентифікаційної матриці українського суспільства. Це зумовлює

наявність чинників, що гальмують процес формування спільної громадянської ідентичності. А саме:

- конфлікт ідентичностей (актуалізація регіональних субідентичностей з протилежними ціннісними домінантами);

- формування «ми /вони» взаємодії в соціокультурному просторі;

- недостатній рівень розвитку вітчизняної культури, слабка динаміка формування історичної пам'яті, пасивність взаємодії державних і громадських чинників у сфері національно-патріотичного виховання;

- вплив глобалізаційних процесів (уніфікація, масовізація культури та ін.);

- наявність маркерів пострадянської ідентичності;

- особливості ментальної карти українського етносу (індивідуалізм, конформізм);

- посиленням процесів «відторгнення», актуалізація «іншування».

Окреслене вище свідчить про кризу ідентичності. На подолання кризи ідентичності впливають процеси глобалізації, що розмивають національну культуру, деформують ментальну матрицю. Вона (матриця – *Авт.*) характеризується своєрідними етнічними кордонами; наявністю як дисперсних, так і компактних етнічних груп, що в поєднанні з критерієм чисельності зробило неможливим впровадження принципів національно-культурної чи національно-територіальної автономії; дискримінаційним статусом мови кількісно переважаючого українського етносу; збереженням загрозливої асиміляційної інерції з боку етнічної меншини – росіян; диспропорції в розміщенні продуктивних сил у регіонах з домінуючою культурою (мовою) певної національної меншини, що спричинило ризики державній безпеці.

В атмосфері загальної відчуженості, яка поглиблювалася упродовж передостанніх років, зростала вага територіальних ідентичностей у житті вітчизняного соціуму. Його слід розглядати як прямий наслідок краху радянської ціннісної ідентифікаційної моделі. Значна частина громадян, відчуваючи розчарування у прокламованих радянською владою універсалістських (колективістських, інтернаціоналістських) цінностях, «почала розглядати етнічну й регіональну ідентичність як компенсаторну, таку, що

забезпечує відчуття співпричетності до якоїсь конкретної, більш-менш чітко окресленої у соціальному просторі спільноти. Багато хто, навпаки, зберіг прихильність до досить глибоко закоріненої радянської ідентичності» [1, с. 79].

Пошук об'єднавчих доктрин і консенсусного суспільного ідеалу на практиці обертався новими розмежуваннями й розколами. Доводиться констатувати, що процеси формування загальнонаціональної ідентичності виявилися неймовірно ускладненими асиметрією у розвитку регіонів і амбівалентністю ціннісних, у тому числі зовнішньополітичних орієнтацій. З огляду на перебування частин України в зоні різних цивілізаційних впливів, у складі різних держав, її «ойкумена», зрештою, почала осмислюватися як суцільний «простір погранич». Соціум пограниччя постає як «гетерогенні й поліморфні спільноти, що сформувалися на базі симбіозу/синтезу світоглядних матриць та поведінкових стереотипів населення, якому судилося жити обабіч кордону» [2, с. 19]. Здебільшого такі спільноти схильні до дистанціювання від власних політичних центрів і засвоєння «чужих» культурних цінностей.

Парадокси лімітрофного становища України між модерним і постмодерним (євразійським та європейським) проектами виступали першопричиною неоднозначності перебігу процесу націотворення і визначали ставлення до нього зазначених геополітичних гравців. Так, трансформація політичного режиму в Росії справляла винятковий вплив на Україну, політична й підприємницька еліти якої залежали від східного сусіда. Безпосередня близькість геополітичного актора з однопорядковими проблемами і, як з'ясувалося, неподоланими імперськими амбіціями «справляла потужний дезорганізуючий вплив на становлення ідентифікаційних ознак українського суспільства» [3, с. 25]. Політичним тлом для нескінченного колювання між західною та євразійською моделями розвитку виступала перманентна зміна проросійських та проєвропейських президентів і прем'єр-міністрів, які перетворювали виснажливе змагання цивілізаційних пріоритетів на звичне явище суспільно-політичного життя.

Бурхливий перебіг суспільно-політичних та етнокультурних зрушень в Україні на тлі системних криз створив безпрецедентно складну етнокультурну ситуацію з виразними внутрішніми

суперечностями та диспропорціями, спричинив глибокий конфлікт і «зіткнення» ідентичностей, сформував загрози, зокрема:

- штучно створена біполярність української та російської (або російськомовної) культур, за умов якої «війна культур» та «війна мов» може відіграти роль потужного дестабілізуючого чинника ;
- занепад власної української культури, що загрожує втратою національної ідентичності й поглинанням української культури «загальноросійською» або глобальною культурою.

Особливістю України є «несформованість та контраверсійність» ідентичності (формула В. Кулика). Вона була знівельована довгим часом перебування в імперії і, як наслідок цього, відбулася певна асиміляція: мовна, культурна, етнічна. Таким чином, частина населення східних та південних регіонів, де ця асиміляція була найбільш потужною, ідентифікують себе « мешканцями свого регіону» і вважають, що свій регіон має бути « частиною Росії», що й зумовило формування сепаратистських настроїв.

Звідси важливість здійснення заходів, спрямованих на зменшення ваги регіональної ідентичності за умови гармонійної інтеграції в загальноукраїнську ідентичність. Регіональна ідентичність, в цьому випадку, виступатиме як субідентичність, яка є частиною загальнонаціональної спільноти.

Сучасні реалії життя країни вимагають оновлення загальнонаціональної ідентичності, що сприятиме консолідації суспільства, здатного відповісти на численні виклики сучасного світу, здійснити економічну, соціальну й політичну модернізацію. Однак недостатній рівень сформованості загальнонаціональної ідентичності призвів до посилення загроз національній безпеці країни, серед яких:

- криза легітимності політичних інститутів;
- посилення сепаратизму;
- десуверенізація;
- конфлікт політичних інтересів;
- посилення розшарування українського суспільства;
- низький рівень розвитку політичної культури;
- цивілізаційна невизначеність та перебування в «сірій зоні» міжнародної політики;
- недостатній рівень розвитку громадянського суспільства.

Усе це зумовлює наявне напруження та протистояння в українському суспільстві. Представники конкуруючих ідентичностей сприймають діяльність своїх опонентів як загрозу власним інтересам, а отже, зменшується прагнення до діалогу та пошуку компромісу, а суперечності стають нерозв'язними.

Крім того, несформованість загальнонаціональної ідентичності призводить до актуалізації вектора зовнішньополітичної невизначеності країни. Перебуваючи на межі західної та східної цивілізацій, Україна не може визначити чіткий зовнішньополітичний курс і стає полем боротьби глобальних гравців. Аналіз соціологічних опитувань дозволяє припустити, що зміна орієнтацій, цінностей представників соціуму впливає й на зміну ідентитетів особи.

Так, згідно з опитуванням, проведеним Центром О. Разумкова у лютому 2012 р., на запитання «Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України?» – 36,7% респондентів висловилися «за відносини з країнами ЄС»; 31,0% – «за відносини з Росією»; 8,1% – «з іншими країнами СНД»; 3,3% – «з іншими країнами», 1 % – «за відносини зі США»; 19,9% – «важко відповісти». Дослідження, проведене соціологічною службою Центру О. Разумкова в квітні 2016 р., засвідчує про поступову зміну зовнішньополітичних орієнтацій українців. Найчастіше (45,5%) громадян визнають головним зовнішньополітичним пріоритетом відносини з країнами Європейського Союзу. Позитивну відповідь на питання щодо вступу до Європейського Союзу дали 49,7% опитаних. У разі проведення референдуму щодо вступу до НАТО за вступ збиралося проголосувати 44% опитаних, проти – 38% (у 2015 р.: за вступ 43%, проти – 31%). Найбільш оптимальною для гарантування національної безпеки названа позаблокова модель: 2012 р. 37%, у 2016 р. 32, 8% [4]. Негативне ставлення до союзу України з Росією та Білоруссю переважає в усіх регіонах: найнегативніше таку перспективу сприймають у Західному регіоні (88% – негативно, лише 4% – позитивно) та у Центральному (71% – негативно, 14% – позитивно). Значно менше негативне ставлення на Донбасі (відповідно, 33% і 29%). Опитування до 26-ї річниці незалежності України показало, що радикальні зміни сталися у ставленні щодо вступу до НАТО: у 2013 р. позитивно сприймали таку

перспективу 14%, а негативно – 54%; через рік позитивне ставлення становило 35%, негативно – 35%. Проте у 2017 р. позитивне ставлення становило вже 40%. Ставлення щодо вступу України до НАТО диференціює регіони: переважно позитивне ставлення демонструє Захід – 60%. Негативне ставлення переважає як на Півдні країни – 50%, так і на Сході – 45%. Позитивне ставлення щодо вступу України до Європейського Союзу переважає в усіх регіонах – 54%. Тільки на Донбасі 41% позитивно сприймає таку ініціативу [5]. Зовнішньополітичні маркери ідентифікації, хоча й опосередковано, але свідчать про наявні суперечності в контексті формування спільної ідентичності громадян, на поляризацію ціннісно-свідомісного поля суспільства, на протилежність ідеологічних матриць регіональних соціумів, хоча наявна тенденція до єднання навколо європейських перспектив розвитку країни. А це унеможливило консервування ідентичності «протиставлення».

Процес становлення спільної громадянської ідентичності розпорошує протиставлення матриць ідентичностей, кожна з яких прагне на статус загальнонаціональної. Перша – національно-патріотичні ідентичності, які закликають до збереження самобутності українського народу, його культури, мови, звичаїв, обрядів. Друга – проєвропейські ідентичності, що підтримують європейські демократичні цінності та тісну інтеграцію до Європейського Союзу. Третя група – російські ідентичності, що активно підтримують поширення так званого «руського мира». Саме проросійська ідентичність і недостатня актуалізація загальнонаціональної ідентичності на Сході та Півдні спричинили відцентрові та сепаратистські тенденції у цих регіонах, певною мірою сприяли формуванню сприятливого ґрунту для російської інтервенції в Криму та окремих районах Донецької й Луганської областей.

В основі формування загальнонаціональної ідентичності лежить національна культура. Кожна етнічна культура має в своїй структурі культурну традицію, яка є унікальним механізмом самовідтворення і самозбереження сакральних змістів її «центральної зони» – ядра цієї культури. Щоб асимілювати поневолені народи, імперії прагнули знівельювати їхні етнічні культури, замінити своєю власною культурою. Українська культура постійно зазнавала асиміляційних впливів з боку сусідніх держав: Австро-

Угорщини, Румунії, Угорщини, Польщі, Російської імперії. Остання й сьогодні активно проводить експансіоністську політику, пропагуючи та агресивно насаджуючи ідеї «русского мира».

Недалекоглядна, безсистемна і зрадницька політика попередньої української влади в гуманітарній, етнонаціональній та інформаційній сфері призвела до того, що російські та проросійські шовіністичні ідеї закріпилися в масовій свідомості населення південних і східних регіонів, дозволили здійснити анексію Криму і поширювати сепаратистські настрої на Сході країни. Разом з тим, варто зауважити, що за умов прямого збройного протистояння ці ідеї значною мірою втратили свою привабливість для більшості місцевого населення, яке усі тяготи війни відчуває на собі.

Глобальна трансформація світоустрою, яку ми спостерігаємо на межі ХХ–ХХІ сторіч, примушує замислитися над глибинною логікою зміни культурних епох, їх змістом та роллю кожної країни у розбудові світоустрою. Рефлексивність українського суспільства в цьому відношенні як умова успішної реалізації «цивілізаційного проекту Україна» (формула В. Смолія) вкрай незначна внаслідок слабкості держави як головного суб'єкта вираження та представлення загальних інтересів і відсутності консолідованої довкола національних інтересів політичної еліти, низької політичної культури більшості громадян держави, значного поширення (особливо під час виборчих кампаній) технологій маніпулювання громадською думкою, зародкового стану громадянського суспільства.

Крім того, в країні фактично існує дві України: перша – орієнтована на європейські цінності, свободу; друга – базована на приматі держави й порядку замість свободи. Маємо два контроверсійні дискурси, дві соціокультурні парадигми, два ментальні коди, співіснування яких є конфліктним. Ми стали поділений, розколотим, сегментованим суспільством, що свідчить про кризу української ідентичності.

Політизація регіональних, етнічних, міжконфесійних відносин, проблем вживання мови на нерві ціннісного розколу перетворила традиційне ідейно-політичне протистояння російськомовних і україномовних регіонів країни на технологію маніпулювання масовою свідомістю. Упродовж двох останніх десятиліть карта соціокультурних і регіональних відмінностей цілеспрямовано ро-

зігрувалася українським політикумом, у культивуванні цих міфологем у масовій свідомості були зацікавлені різні олігархічні групи, спекуляції на цю тему були взяті на озброєння окремими міжнародними акторами, які прагнули утримати Україну в орбіті своїх зовнішньополітичних інтересів. Військовий конфлікт на Сході країни видається сьогодні логічним результатом цього глибокого культурного і політичного поділу української нації.

На думку вітчизняних науковців (Я. Грицак, Е. Лібанова, О. Майборода, С. Римаренко, М. Степико, В. Кулик, А. Колодій та ін.), дихотомічна картина, попри логіку С. Гантінгтона про розкол України, не відображає сучасні соціокультурні реалії, адже на тлі сьогоденних подій – анексії Криму, війни на Донбасі – в Україні докорінно змінилася матриця етнополітичного простору. «Хворе суспільство» у стані дезінтеграції, за висловом А. Тойнбі, зазвичай веде війну «проти самого себе»: утворюються соціальні тріщини [6, с. 105]. Тривала поляризація та фрагментація українського соціуму поглиблювала лінії потенційної конфліктності. В умовах же гібридної війни і глибокої політичної кризи зміст конфлікту став багатомірним. Порушуючи гіпотетичні межі суспільного розмежування, він (конфлікт – *Авт.*) зумовив акцентування нових ліній демаркації.

Як слушно зазначає А. Колодій, «Україна – велика країна, територіальні частини якої мають неоднакову історичну спадщину, етнічні та етнографічні особливості, різняться культурними та політичними вподобаннями. Доки йдеться про побутову культуру – культурний регіоналізм сприймається як багатство країни, яким варто пишатися. Коли ж мова заходить про відмінності в соціетальній культурі, виникають побоювання можливого роз'єднання, навіть розпаду країни» [7].

Тим часом реальна етнокультурна ситуація була набагато складнішою і суперечливішою за таку схему. Багаторічні дослідження засвідчили, що українці і росіяни Донецька мають між собою більше спільного (у поглядах, поведінці, ставленні до суспільно важливих проблем), ніж українці Донецька та українці Львова. Поряд зі зміцненням українського суверенітету міцніла і регіональна ідентичність, що об'єднувала регіональні етнічні конгломерати. «Російськомовні українці Донецька, Києва й

Ужгорода різняться між собою, – зазначав з цього приводу Я. Грицак. – У Києві вони розмовляють тією ж мовою, що й більшість у Донбасі, проте голосують, як галичани»[8].

Можна припустити, що особливості матриці східної та західної ідентичності такі:

- східноукраїнська ідентичність: креольство у культурі, компрадорський капітал в економіці, советизація свідомості, панування історичних міфів про «Русь – колыску трьох народів» та про «возз'єднання» України з Росією як акт історичної справедливості; сучасні міфи про те, що Донбас «усіх годує» («донецьке чудо»), про праворадикальний націоналізм як сутність західноукраїнської ідентичності (міф про бандерівщину), зовнішньополітична орієнтація на Росію (переважно, разом з Україною);

- західноукраїнська ідентичність: вірність національній мові і традиції, паростки національного капіталу, неприйняття комуністичного режиму, панування міфу про споконвічну окремішність та боротьбу за національну незалежність України, ставлення до Донбасу та інших південно-східних областей як до української, але зрусифікованої території, якій «треба допомогти».

Дихотомія впливу наведених матриць на формування поступу модерної української нації, власне, й забезпечувала незмінну актуальність дискурсу «двох Україн»: регіональні ідентичності вагомо впливали на формування політичної культури, ставлячи питання суспільного консенсусу щодо стратегічних проблем майбутнього Української держави [9].

Події весни 2014 р., реальна загроза втрати територіальної цілісності й суверенітету виступили каталізатором процесу націєтворення, вивівши суспільство зі стану своєрідного анабіозу, за короткий час переформатувавши структуру ціннісних пріоритетів українців. У регіоні, який опинився в епіцентрі гібридної війни, процес набув форми «луганського синдрому». На думку І. Кононова, останній став результатом когнітивного дисонансу, який сформувався не в індивідуальних свідомостях, а в масовій свідомості регіональної спільноти. Саме стереотипи і фобії, які накопичувалися десятками років, штовхнули людей у «пошуках екзистенційної безпеки в бік агресора» [9]. Це знайшло вияв в достатньо масовій явці мешканців міст Донбасу на так званий

«референдум» 11 травня 2014 р». «Когнітивний дисонанс донбасівців» (формула В. Смолія) формувався десятиріччями. Саме тому навесні 2014 р. в своїй більшості вони не мали ментальних точок оперття для опору. Більше того, місцеві мешканці не ідентифікували Росію як загарбника, пов'язуючи саме із нею вихід регіону із тривалої, соціальної депресії. Зовсім іншу реакцію генерувала решта України. Агресивні дії «старшого брата» в умовах військового конфлікту мобілізували внутрішні ресурси українського суспільства.

Тиск агресора, з одного боку, спровокував низку позитивних змін у країні, але з іншого – суспільство й досі блукає серед глухих кутів давніх непорозумінь і невизначеності. За цих обставин головне – не змарнувати цю життєдайну енергію творення, адже, як цілком слушно зауважує Ярослав Грицак: «Питання зараз стоїть не про те, чи зникне Україна, а якою вона буде» [8]. Варто наголосити, що відповідь на це питання передусім слід шукати на шляхах застосування тих соціокультурних практик, які зміцнюватимуть підвалини громадянської злагоди. Війна стала виразним дієвим подразником кристалізації національної свідомості та ідентичності.

За висновками вітчизняних політологів, після оголошення АТО та ескалації військового конфлікту на Донбасі ставлення до Майдану перестало бути визначальною диспозицією для сприйняття України як держави та Батьківщини (позиція «якщо ти на Майдані, ти – патріот»). Натомість українці виявляли громадянську солідарність і співчуття до постраждалих унаслідок бойових дій. Понад те, події на Донбасі виступили потужним каталізатором різним форм самоорганізації громадян. Експериментальним майданчиком шаленої роботи суспільства щодо самоусвідомлення стали мас-медіа та Інтернет-простір. Візуальні, когнітивні, вербальні та ідейні інструменти самопізнання та висловлення громадянської позиції впродовж весни – літа 2014 р., напевно, ніколи раніше не набували такої всеохопності. Масове використання державних знаків та символів візуально позначило межі й пріоритети українськості. Патріотичний підйом у разі підвищив відчуття національної гордості. Згідно з результатами дослідження 2017 р. переважна більшість населення України (близько 63%) пишається тим, що вони є громадянами України. Причому ця частка зросла

від 2014 р. (у 2013 р. – пишались громадянством 48%, у 2014 р. – 60%, у 2015 р. – 67%, у 2016 р. – 60%, у 2017 – 63%). Незважаючи на помітні регіональні відмінності, в усіх регіонах ті, хто «пишається своєю належністю до нашої країни», становлять абсолютну більшість (Захід – 81%, Центр – 67%, Південь – 46%, Схід – 56%, Донбас – 39%) [5]. Можна припустити, що чи не в перше з часів незалежності маркер громадянства, «належності до України», позиціонується як об'єднуючий чинник «Ми» в соціокультурному просторі «Ми/Вони». Тобто актуалізується такий вагомий маркер суспільної взаємодії, як громадянство.

Соціологічні опитування останніх років показують, що в умовах внутрішньополітичної нестабільності та зовнішніх загроз територіальній цілісності країни в суспільній свідомості відбулися суттєві зрушення щодо контраверсійних питань (мови, геополітичних орієнтацій, національної самоідентифікації), які тривалий час лишалися «яблуком розбрату» для українського суспільства. Проте, як свідчить нещодавнє опитування Фонду «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва», присвячене 26-й річниці незалежності України, як і раніше, для переважної більшості українців домінуючими залишаються економічні переживання, пов'язані, зокрема, з побоюваннями щодо зростання цін (77%), безробіття (61%), невиплати зарплат та пенсій (63%). Тому не дивно, що серед основних маркерів образу майбутнього країни – надія (47%) і тривога (35%), оптимізм (21%), страх (17%), розгубленість (21%) [5]. Хронічну амбівалентність соціального самопочуття і суспільних настроїв, укотре зафіксовану соціологами, можна було б інтерпретувати як намагання українців зберегти позитивне мислення в ситуації невизначеності («ні війни, ні миру») перед зовнішніми та внутрішніми викликами. У 2014–2015 роках, як влучно зауважує Є. Головаха, українське суспільство вийшло із «драми невизначеності» та ввійшло у «трагедію визначеності». Цей новий соціально-психологічний стан може стати потужним стимулом як мобілізації, так і радикалізації громадян.

З переліку питань, на які суспільство має дати відповіді в умовах прямої загрози своєму існуванню, чільне місце посідають проблеми націєтворення, визначальним трендом якого є виразний дуалізм і хронічний брак інтегруючих ідентитетів. Як цілком

слушно зазначали автори аналітичної доповіді «Суперечності ідентичностей в Україні та шляхи їх регулювання в контекстах політики громадянської консолідації української нації», «постання незалежної України підштовхнуло до переосмислення ідентитетів на різних рівнях: від глобального до регіонального і локальних» [10, с. 3–5].

Стагнація сфери національного самоусвідомлення та самопроекування деформувала державне життя країни й процес націєтворення. Протягом років незалежності основні типи ідентичності (національна, пострадянська, ліберально-космополітична та проімперська) виявлялися в українському суспільстві фактично у сталих пропорціях. Разом зі застарілими формами ідентичностей зберігалася множинність ідентифікацій та їх потенційна конфліктність, яка, власне, перебувала серед багатьох причин в основі бурхливого перебігу подій 2013–2014 рр. Під загрозою зовнішньої агресії та під натиском інформаційної війни окремі сегменти інтегрувалися на антиукраїнських чи проукраїнських засадах.

Те, що загроза експансії «русского мира» не обмежується Сходом України засвідчують тривожні звістки про активізацію русинського руху. У червні 2015 р. у Львові було проведено з'їзд руських і так званих «антифашистських» громадських організацій, на якому, зокрема, представник громадської організації «Всеукраїнське громадське об'єднання «Інтелігенція України за соціалізм» (зарєстрована 2001 р.) О. Покровський заявив, що «сьогодні руська інтелігенція не має можливості напряду виконувати свою функцію, а саме: доносити своєму народу культуру, мову, твори мистецтва на рідній російській мові... Нам інтелігенція Львова просто зашиває роти. Нас вбивали і вбивають тільки за те, що ми говоримо правду про український націоналізм» [7].

До числа проблемних зон із виразним присмаком превалювання регіональної ідентичності над національною потрапило й Закарпаття (зокрема, угорці та русини). Загострення проблем міжетнічного протистояння в регіоні призвело до ситуативного союзу угорців та русинів на антиукраїнських засадах. Щодо власних ідентичностей, то угорська меншина орієнтується на Угорщину, а русинська – на Росію. Обидві меншини не підтримали Україну у військовому конфлікті на Сході. Угорці зайняли очікувальну позицію, практикуючи позицію «це – не наша війна»

(нагадаємо, що саме в угорських населених пунктах відбулися наймасовіші виступи проти мобілізації). Не менш красномовним виявом громадянської позиції русинів стало Звернення прикарпатських русинів до Путіна (березень 2014 р.), в якому вони просили ввести в регіон миротворчий контингент та сприяти легітимізації невизнаної республіки «Підкарпатська Русь».

Суттєвим чинником конфліктності українського суспільства є «ігри з ідентичністю». Йдеться про прагнення до влади українських опозиціонерів, які маніпулюють ідентичностями (національною, регіональною, релігійною тощо). Втім, «ігри з ідентичністю» – це не лише результат активізації регіональних політичних і культурних еліт, що прагнули відокремитися від центру та отримати більше владних повноважень [11, с. 87]. Їхня активація свідчить про об'єктивно існуючі соціоструктурні причини: ослаблення впливу держави на суспільне життя, що виявляється в поступовому згортанні соціальних програм і дерегуляції соціально-економічних процесів. Громадянське суспільство автоматично компенсує їх укладенням нових горизонтальних соціальних зв'язків. У той же час послаблення загальнонаціональних зв'язків провокує послаблення відчуття спільності долі й ідентичності.

Поляризацію ідентичностей зумовлює виразна регіональна демаркація ідеологічних уподобань, чим, не в останню чергу, зумовлений «дифузний» стан ідентифікації значної частини соціуму, його готовність ототожнювати себе то з одним, то з іншим ціннісно-символічним ядром [1, с. 94]. Багатівікова бездержавність і тривале перебування частин українського соціуму у складі різних, часто ворогуючих між собою держав, детермінували поляризацію свідомісних стереотипів соціуму: один орієнтується на європейські цінності, другий – на Росію. Події 2014–2015 рр., полярність оцінок їх як масовою свідомістю, так і експертним середовищем примушує дослідників шукати причини аномального ментального розколу. Зрозуміло, що відмінний історичний досвід у різних регіонах України зумовив формування протилежних ідентичностей. Чинником консервації ідентифікаційного розмежування в суспільстві стала й інформаційна агресія з боку північного сусіда.

Утім, не лише зовнішньополітичні фактори впродовж років спричинили «дисплазію масової свідомості» (формула В. Смолія).

Потужним каталізатором відцентрових ідей стала частина українського політикуму. «Донецькі» так само, як і «дніпропетровські» та решта регіональних кланів, саботували спроби культурної й ментальної консолідації Сходу й Заходу України. Але зводити лише до цього трагедію дезінтеграції країни було б необачно. Її спричинила й загальноукраїнська ситуація – низька «динаміка культурного кровообігу в суспільстві». Внаслідок чого «україноцентрична орієнтація донеччан послаблена і у багатьох випадках поступається перед російськоцентричною» [9, с. 32].

Наразі в державі співіснують два простори: пострадянський та Україна нова, яка демонструє консолідацію в боротьбі за незалежність та суверенітет. Головна демаркаційна лінія проходить між двома російськомовними областями – Дніпропетровською і Донецькою. Тож якби С. Гантінгтон дожив до нашого часу і готував нове видання «Зіткнення цивілізацій», іронічно зауважує Я. Грицак, йому довелося б переробити свою знамениту мапу України. Як бачимо, навряд чи варто намагатися зрозуміти теперішній конфлікт лише в координатах підходу «зіткнення цивілізацій» [11].

Заради справедливості зазначимо: виявлення ступеня «українськості» Сходу/ Заходу України не є доцільним. Притаманна українському суспільству пострадянськість наявна й у західних областях. Європейськість Заходу є таким само міфом, як й «азіатчина» Сходу. Найбільшою проблемою Східної України є брак символічного ресурсу для конструювання альтернативної матриці національної ідентичності. Виробляється специфічне ставлення до «інакшості»: «іншого», «другого», «не свого», «ворога» [12]. Ось чому формулу «Схід та Захід разом» можна тлумачити не тільки як заклик до єднання, а й констатацію *ментальної невизначеності*. Така невизначеність стосується й Донбасу, який ментально «завис» поміж Україною й Росією. Водночас (не варто нехтувати таким фактом) «донбаський розлам» актуалізував питання про реанімацію державного суверенітету України, створення й розбудову (а не симулякр) державності.

Висновки. Сказане вище підтверджує необхідність упродовження *комунікаційної стратегії діалогу* зі суспільством (спільнотою), яка має враховувати:

- особливості регіональних ідентичностей,

- історичні впливи та соціокультурні чинники розвитку територій,

- ментальні та психологічні особливості місцевого соціуму.

Основою для громадянського діалогу можуть стати ціннісні орієнтири, характерні для українського суспільства, відчуття необхідності консолідації для подолання спільних проблем, наявність спільної мови, культури, традицій. *Основний акцент* під час розробки комунікаційної стратегії суспільного діалогу має бути зроблений на *виробленні спільного бачення бажаного майбутнього країни та ствердженні спільних цінностей*.

І, нарешті, інтегративна здатність спільної громадянської ідентичності залежатиме від співвідношення загальногромадянських і етнонаціональних пріоритетів, від здатності соціуму до саморефлексії з відмовою від крайнього радикалізму й націоналізму.

Перспективи дослідження проблеми полягають у формулюванні основних цілей, принципів, напрямів державної політики щодо консолідації українського суспільства у межах матриці єднання; формулюванні програми національного примирення з залученням до її обговорення широких сегментів українського суспільства.

1. Нагорна Л. Ідентифікаційні кризи як стимулятори насильства й свідомісних стереотипів. Регіональна історія України. 2016. Вип. 10. С. 77–100.

2. Верменич Я. Національна ідентичність як соціокультурний конструкт: погляд з початку XX століття на проблеми XXI. Регіональна історія України. 2017. Вип. 11. С. 9–42.

3. Смолій В., Якубова Л. Донеччина і Луганщина: місце в модерному українському національному проекті: аналітична доповідь. Київ: Інститут історії НАН України, 2015. 62 с.

4. Зовнішньополітичні орієнтації громадян України. Дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 9 по 14 вересня 2016 р. URL: http://razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=78

5. До 26-ї річниці Незалежності України: тенденції змін громадської думки. Фонд «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва». URL: <http://dif.org.ua/article/do-26-richnitsi-nezalezhnosti-ukraini-tendencii-zmin-gromadskoi-dumki> (дата звернення 1.04.2017)

6. Суший О. Глибинні рифи українського націєтворення: архетипна програма конфлікту. Проблеми політичної психології. 2017. Вип. 5(19). С. 103–121.

7. Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості. URL: http://political-studies.com/wp-content/.../03/Agora3_Kolodii.pdf

8. Грицак Я. Украинцы еще себя покажут. Новое время. 2015. 23 марта. URL: <http://ny.ua/opinion/grytsak/ukraincy-eshche-sebya-pokazhut-4202.html> (дата звернення 5.01.2018)

9. Смолій В., Якубова Л. Донбас і Крим: місце в модерному національному проєкті. Київ: Інститут історії НАН України, 2016. 66 с.

10. Суперечності ідентичностей в Україні та шляхи їх регулювання в контексті політики громадянської консолідації української нації: аналітична доповідь. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 160 с.

11. Грицак Я. Чи варто штовхати під руку? URL: http://postup.brama.com/010116/9_9_2.html (дата звернення 15.03.2018)

12. Якубова Л. Суспільство на війні: проблеми націєтворення. Ч. 1. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2198-larisa-yakubova-suspilstvo-na-vijni-problemi-natsietvorennya-chastina-1> (дата звернення 3.04.2018)